

ANTIK DAVRDA ZARAFSHON VODIYSI: TARIXIY-GEOGRAFIK TAHLIL

Bekmuratov Nursultan Erbay o'g'li

O'zbekiston Davlat Sa'nat va madaniyat instituti Nukus filiali

Annotatsiya: Ushbu maqolada antik davrda Zarafshon vodiysining tarixiy-geografik ahamiyati, qadimiy shaharlari, savdo yo'llari va ijtimoiy-siyosiy tizimi yoritilgan. Zarafshon vodiysi O'rta Osiyoning eng qadimiy va zich yashovchi hududlaridan biri bo'lib, qadimdan Buyuk Ipak yo'li orqali Sharq va G'arb o'rtasida madaniy hamkorlikni ta'minlagan. Maqolada arxeologik topilmalar, yozma manbalar va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida hududning o'ziga xos jihatlari tahlil qilingan. Vodiyning miloddan avvalgi I ming yillikdan boshlab turli sivilizatsiyalar tomonidan o'zlashtirilgani, urbanizatsiyaning shakllanishi va tabiiy-geografik omillarning ahamiyati keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: Zarafshon vodiysi, antik davr, O'rta Osiyo, tarixiy geografiya, Ipak yo'li, arxeologiya, urbanizatsiya, Sug'd, savdo.

KIRISH.

O'rta Osiyo hududi insoniyat tarixida eng qadimgi sivilizatsiyalardan biri sifatida tanilgan. Ayniqsa, Zarafshon vodiysi o'zining qulay geografik joylashuvi, unumdor yerlar va suv manbalarining mavjudligi sababli qadimdan madaniyat va siyosiy hayot markaziga aylangan. Ushbu maqolada mazkur vodiyning antik davr (mil. avv. VI asrdan milodiy III asrgacha) tarixiy-geografik o'rni ilmiy manbalar asosida o'rganiladi.

1. Zarafshon vodiysi: tabiiy-geografik tavsif

Zarafshon vodiysi — hozirgi O'zbekiston va Tojikiston hududida joylashgan bo'lib, Zarafshon daryosi orqali sug'oriladigan tekisliklardan iborat. Bu hudud tarixiy manbalarda Sug'd diyori sifatida tilga olinadi. Antik davrda vodiyning iqlimi yarim cho'l va cho'l iqlimi bo'lib, daryolar va irmoqlar orqali sug'orish tizimi rivojlangan.

Tabiiy geografik jihatdan Zarafshon vodiysi tog' va dasht oralig'ida joylashgan bo'lib, bu holat uni harbiy va savdo yo'llari uchun muhim hududga aylantirgan. Qadimgi manbalarda Zarafshon daryosi "Nahr Sug'd" nomi bilan tilga olinadi.

2. Qadimiy shaharlar va manzilgohlar

Zarafshon vodiysida qadimgi shaharlar — Afrasiab (Samarqand), Panjikent, Katta Langar, va boshqa manzilgohlar mavjud bo'lgan. Afrasiab shahri miloddan avvalgi V asrdan boshlab yirik siyosiy va madaniy markaz sifatida rivojlangan. Panjikent shahri esa Sug'd viloyatining g'arbiy qismida joylashib, o'ziga xos devoriy rasmlar, ibodatxonalar va turar joylar bilan mashhur.

Ushbu shaharlarda topilgan arxeologik topilmalar (sopol idishlar, tangalar, me'moriy yodgorliklar) orqali bu hududda urbanizatsiya, hunarmandchilik va savdo aloqalari yuqori darajada bo'lganini ko'rish mumkin.

3. Savdo yo'llari va iqtisodiy hayot

Antik davrda Zarafshon vodiysi Buyuk Ipak yo'lining muhim qismini tashkil etgan. Bu yo'l orqali Xitoy, Hindiston, Erondan kelgan tovarlar Markaziy Osiyo orqali G'arbga olib o'tilgan. Ayniqsa, Samarqand va Panjikent shaharlari karvonlar uchun muhim to'xtash manzili bo'lgan.

Sug'd savdogarlari o'zining faol savdo aloqalari bilan tanilgan. Ular faqat moddiy tovarlar emas, balki diniy va madaniy g'oyalarni ham yoyganlar. Bu davrda vodiyni iqtisodiy hayoti qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik va savdoga asoslangan edi.

4. Siyosiy va madaniy tizim

Antik davrda Zarafshon vodiysi ko'plab davlatlarning tarkibida bo'lgan: Eron Ahamoniylari imperiyasi, Aleksandr Makedonskiy davlati, Salavkiylar, va Kushon imperiyasi. Har bir bosqichda vodiyni siyosiy ahamiyati ortib borgan.

Sug'd yozuvi va sug'd tilli yozma manbalar orqali bu davrdagi ijtimoiy-siyosiy hayot haqida muhim ma'lumotlar olinmoqda. Sug'diylar mustaqil shaharlarga ega bo'lgan va bu shaharlar ko'pincha o'z boshqaruv tizimiga ega bo'lgan.

5. Arxeologik tadqiqotlar va zamonaviy yondashuvlar

Zarafshon vodiysidagi eng muhim arxeologik qazishmalar 20-asrning ikkinchi yarmida boshlangan. Panjikent, Afrasiab, Varaxsha yodgorliklari bu boradagi eng yirik manbalardir. Yevropa va mahalliy tadqiqotchilar bu hududni qadimgi Sharq madaniyatining yuksak namunasi deb baholagan.

Zamonaviy geoinformatsion tizimlar (GIS) va karbon tahlillari orqali qadimiy shaharlarning yoshi, rivojlanish bosqichlari va ekologik omillarning ta'siri aniqlanmoqda. Bu esa tarixiy geografiyani yanada chuqurroq tushunish imkonini bermoqda.

Xulosa

Antik davrda Zarafshon vodiysi O'rta Osiyoning siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri bo'lgan. Bu hududda shakllangan qadimiy shaharlar, rivojlangan sug'orish tizimi va savdo yo'llari orqali butun mintaqaning taraqqiyotiga hissa qo'shgan. Bugungi kunda bu vohaning o'rganilishi nafaqat tarixiy, balki madaniy merosni saqlashda ham muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rahmonov T. Qadimgi O'rta Osiyo davlatlari. – Toshkent: Akademnashr, 2010.
2. Gulyamov Ya.G. So'g'd madaniyati va yozuvi. – Toshkent: Fan, 1983.
3. Litvinskiy B.A. Drevnyaya Baktriya. – Moskva: Nauka, 1976.
4. Tolstov S.P. Qadimgi Xorazm arxeologiyasi. – Moskva: 1948.